

צברים לא מזדקנים: סיפורי חיים של קצינים בכירים מדור תש"ח

גבריאלה ספקטור-מרזל

ירושלים: מאגנס. 2008. 368 עמודים

סקרה: שירלי אברמיל¹

מחקרה של ד"ר גבריאלה ספקטור-מרזל, שהיווה את הבסיס לספר, כלל ריאיונות עם 36 קצינים בכירים בדימוס, ילידי העשור השני של המאה ה-20 (1921-1929). המחברת מציינת בפתח הספר שהנחו אותה שתי שאלות מרכזיות: כיצד הקצינים מתמודדים עם הניגוד בין הזדקנותם לבין אתוס העלומים; מה הזהויות האישיות של קציני תש"ח מלמדות על התרבות הישראלית (עמ' טו). בעת הריאיונות היו המרואיינים בני 65-75, טווח גיל המאופייין, לדברי המחברת, ב"תפקוד פסי ושכלי תקין, רשת תמיכה רחבה ומיעוט יחסי של אובדנים" (עמ' 23). ספקטור-מרזל בחרה בקבוצה סימבולית מבחינות רבות, הן מעצם העובדה שהם ילידי עשור שעיצב את זהותם (התבגרותם היתה בשנות ההגנה והפלמ"ח, הקמת המדינה ומלחמת העצמאות) והן בשל היותם קצינים בכירים (תת-קבוצה בתוך הקבוצה שניתן להגדירה כ"מלח הארץ"). מ-23 המרואיינים המרכזיים היו תשעה בדרגת אלוף, שלושה בדרגת תא"ל, תשעה בדרגת אל"מ ושניים בדרגת סא"ל. כולם לחמו במסגרות הביטחון של היישוב, ומלבד אחד שלחם באצ"ל ובלח"י, השתייכו כולם לזרם המרכזי. המרואיינים, שהמחברת מקפידה לכנותם לאורך כל הספר "הקצינים" ובכך בעצם גם מעצבת את האופן שבו הקורא תופס אותם, התבקשו "לספר את סיפור חייהם". היא מבירה שכדי להימנע מהתמקדות בשירות הצבאי הדגישה בפתחת הריאיונות ש"הייתי רוצה לשמוע על כל מהלך חיך, לא רק על הפרק הצבאי" (עמ' 24). אבל היא עצמה מציינת שהסיטואציה של "צעירה חוקרת זקנים" (עמ' 24) פירושה שהמרואיינים ראו בה נציגת קבוצה גילית שאליה מיועדים הסיפורים, וייתכן כי בשל כך עוצבו סיפוריהם לתכלית אחרת מזו שהמחברת ראתה בה את שאלת המחקר. כדי להרחיב את היריעה המחקרית המשיכה המחברת לעוד חלק של המחקר, שבו הציגה למרואיינים שאלות ממוקדות, ושאלה אותם במפורש על זיקנתם.

הספר עוסק באופן ההתמודדות של המרואיינים עם זיקנתם. לכאורה אמורה הזיקנה לסתור, מעצם טבעה, את מאפייניהם של המרואיינים בגיל צעיר: נשיאה בתפקידים

1 מנהלת מרכז המחקר והמידע של הכנסת. עוסקת בעבודתה בין השאר במחקר בתחומי החברה הישראלית. בת לאב בן דור תש"ח, איש ההגנה.

בכירים בציבוריות הישראלית, בריאות טובה ומקום מרכזי במעגלים חברתיים. אבל מתברר שהמרווינים רואים בזיקנתם המשך ישיר של צעירותם: גם בזיקנתם הם ממשיכים לשאת בתפקידים ציבוריים כחברים בדירקטוריונים; הם מקפידים מאוד על בריאותם דרך השתתפות בחוגי התעמלות וספורט, וככלל נראה שאין הם רואים עצמם כזקנים, ודאי שלא כמייצגים בסיפוריהם מאפיינים של הזדקנות. בעיני עצמם הם ממשיכים להיות מנהיגים ובריאים, ובמובן מסוים צעירים, גם בזיקנתם. אף שהמחברת עצמה מסייגת שלא ברור אם ועד כמה ניתן להכליל מתוך קבוצת המרווינים, על מאפייניה הייחודיים, על קבוצות אחרות של זקנים, בישראל או מחוצה לה, נדמה שאינה מתייחסת לכך שהבחירה בקבוצה זו בעייתית במיוחד בהקשר זה. הבחירה בקצינים בכירים היא מלכתחילה בחירה באנשים שניתן להניח שנקטו אסטרטגיות התמודדות יעילות במשך כל חייהם ושבמובן מסוים מתייחסים לזיקנה כאל עוד אחד מהאתגרים שעמדו לפנייהם כמנהיגים, בתקופות אחרות בחייהם. המחברת מצפה למצוא סתירה בין האופן שבו הם תופסים את עצמם כזקנים לבין תפקידיהם בהנהגת המדינה כצעירים, לאור תיאוריות מקובלות על הזיקנה; למשל: "כזקנים הם מודרים אל השוליים החברתיים" (עמ' 10). אבל קבוצה ספציפית זו היתה במרכז ההווה החברתית והאתוס הישראלי כל חייה, וככזו אין לצפות שתהיה מודרת מהם בזיקנתה.

הספר מציג באופן מעמיק את סיפורי המרווינים שהיו, כאמור, את הבסיס למחקר, ובמקביל הוא מציג באופן נרחב תיאוריות הקשורות לזיקנה ולהזדקנות, ובוחרן מולן את סיפורי הזקנים ואת התאמתם למודלים קיימים. המחברת גם מתייחסת לאופן שבו זהותה שלה השפיעה על תפיסתה את הסיפורים ואת ניתוחה אותם. במובן זה נדמה לי שהעובדה שאינה ילידת הארץ ועל כן אין לה "הטבעה" תפיסתית בנוגע לקבוצה זו, כפי שהיא עצמה מציינת, אפשרה לה להתייחס למושאי מחקרה ללא המטען הרגשי המלווה את ילידי הארץ בהתייחסותם לקבוצה זו, ובכך גם חידדה את האופן הביקורתי שבו ניתחה את הממצאים.

הממצא העיקרי העולה מהספר הוא שבני דור זה – שהיו קצינים בכירים בצה"ל, אנשים מרכזיים בעיצובה הבטחוני של מדינת ישראל בשנותיה הראשונות, ואשר גם לאחר פרישתם ממשיכים במעגלי חיים שבהם הם נושאים בתפקידי מנהיגות ופיקוד – רואים במעגל הקריירה, העשייה למען המדינה, "השליחות" כפי שהם מגדירים אותה, את מעגל החיים המרכזי שלהם, אם לא היחיד. הם הזכירו מעגלים אחרים – משפחה, פנאי וכיוצא באלה – רק אם שירתו את הסיפור המרכזי שלהם. אין הם רואים עצמם כזקנים, גם לא כמזדקנים; זהותם השורשית, הצברית, שאפיינה את ימי בחרותם, היא זו המאפיינת אותם, על פי תפיסתם, גם בעשור השמיני לחייהם. זהות זו מתאפיינת בפעילות או כפי שהציג זאת אחד המרווינים: "אתה חי כשאתה יוצר, כשאתה חשוב לסביבתך, כשאתה חלק מקולקטיב" (עמ' 215). שלושה תנאים אלה הם מאפיין חיוני עבורו גם בזיקנתו. אין הוא

רואה את עצמו, כפי שניתן לראות בדימויים של "זיקנה מוצלחת", כאדם שפעילותו למען הכלל והחברה הולכת ומתמעטת, שגם אם הוא בריא, מצופה ממנו להתמקד בפעילות פנאי אינדיווידואלית או בטיפול בנכדיו, ובוודאי שלא בתרומה לקהילה. המחברת מזכירה בהקשר זה תיאוריות של "אייג'זם", אפליה כלפי זקנים, שעל פיהן דימוי הזיקנה כסיטואציה חלשה, חולה, דוחה מאפשר הזרה של הזקנים, וברוב המקרים גורם גם להם עצמם להיענות לדימוי הזה. המרואיינים של מרזל-ספקטור רחוקים מלהיענות לו: אין זה עולה על דעתם כלל. בתגובה לשאלת המחברת בדבר יציאה לפנסיה, משיב אחד מהם: "איפה! סדר היום שלי מאוד עמוס!" (עמ' 214).

הספר מחולק לשני שערים, ובהם שבעה פרקים. השער הראשון, העוסק ב"תעודות הזהות הסיפוריות" של המרואיינים, מבחין בין שלושה חלקים בסיפוריהם: המבוא ובו תיאור ילדותם ונעוריהם; העלילה – תיאור העשייה הצבאית למען הכלל; ההווה. את ההווה מגדירה המחברת כ"עוד מאותו דבר"; גם בהווה שלהם, בזיקנתם, המרואיינים מציגים מודל גברי צעיר, המאופיין בשליטה, בתפקידי ניהול, בפעילות ובתכליתיות. גם כשהם זקנים, אין הם זקנים במובן הדימוי והתפיסה החברתית של הזיקנה. בשער השני שואלת המחברת מה, בעצם בחרו המרואיינים לספר ומדוע בחרו דווקא בסיפורים אלה. המחברת רואה את הבחירה של המרואיינים בפרקים מסוימים, "צעירים", מתוך סיפור חייהם, כאסטרטגיה – מוצלחת לטעמה – המאפשרת להם לחוש מוערכים גם בזיקנתם, חרף המשמעות השלילית של הזיקנה בישראל: "הסיפור כתיקון" (עמ' 285).

בסופם של שני שערי הספר מביאה המחברת מבט מסכם על כלל ממצאי המחקר, ולפיו סיפורם של הקצינים הבכירים, מנהיגי דור תש"ח, מהווה מודל להזדקנות טובה דווקא בשל הימנעותם מ"זיהוי עצמי זיקנתי" (עמ' 24) והמשך מעגלי החיים הכוללים פעילות "צעירה": חוגי ספורט, חברות בדירקטוריונים לאחר גיל הפרישה וכיוצא באלה. בכך אין המרואיינים נענים לתפיסת הזיקנה בחברה הישראלית; להפך, הפתרון שהם נוקטים כדי לשמור על זהותם העצמית החיובית גם בזיקנתם הוא למדר את עצמם מן הזיקנה – ליצור "א-אינטגרציה" (עמ' 304) בין זהותם, כפי שהיא באה לידי ביטוי בסיפורים המעוגנים בעבר, שבו היו צעירים ובריאם, לבין ההווה שלהם. אך בעוד אסכולות שונות, כפי שטוענת המחברת, היו עשויות לראות בכך הדחקה, הכחשה והשטחה של הקיים, רואה היא בכך את המפתח להבנת תפיסתם העצמית החיובית, למרות בגידת הגוף, אובדן החברים ושאר הקשיים המאפיינים את גיל הזיקנה. "בסיפוריהם הם ממשיכים להיות נערים צברים, מפקדי צבא מיתולוגיים וגברים ששרתים את מולדתם" (עמ' 305). המחברת מבקרת את האופן שבו תיאורטיקנים מסוימים מפרשים את אותה התמונה: "בניגוד לטענה שדבקות בגבריות המסורתית מעכבת הזדקנות מוצלחת וגורמת לדחק, חרדה, פחד ועצבות, אני סבורה שבנסיבות התרבותיות הקיימות זוהי אסטרטגיה יעילה... לשימור זהות לגיטימית" (עמ' 208).

השאלה אם אכן זו אסטרטגיה יעילה ראויה לדיון במסגרת ספר זה, אך הדיון חשוב גם מעבר לדוגמה שניתנה בספר. א-אינטגרציה זו בעצם מדירה מן העצמי חלקים מרכזיים שלו: בסיפוריהם של המרואיינים מדובר על הפחדים הקשורים בהזדקנות, המזכרים בספר במשורה, ובהם הפחד מאובדן חברים מקבוצת השווים, מבגידת הגוף וכמובן מהמוות. האם ניתן להכליל, כפי שמבקשת המחברת, מהזהות האישית של קציני תש"ח על התרבות הישראלית? בהחלט כן, אך בהסתייגות. החברה הישראלית אופיינה שנים רבות ב"א-אינטגרציה" של בעיות בכלל. בין אלה ניתן להתייחס להתעלמות הגורפת, במשך שנים, מבעיותיהם ומעצם קיומם של הלומי קרב, למיתוסים של "אבל ראוי" שמאופייין בהפנמתם ובליעתם של הרגשות וכיוצא באלה. נדמה שבמהלך השנים חל שינוי באופן שבו החברה תופסת את החלקים הקשים והכואבים בתוכה, שהפכו לגיטימיים ומקובלים יותר, הן לביטוי והן לטיפול; אך הספר מראה שאין תהליך זה חל על המרואיינים. האסטרטגיה של "מוכרחים להיות שמח" שאפיינה את שנות הקמת המדינה היתה מן הסתם יעילה לזמנה, כשאו היה על המרואיינים להתמקד בעשייה, במשימה, בהקמת המדינה ובשמירה על הקיים, שתמיד היה חשוף לסכנות קיומיות. אבל האם אסטרטגיה זו ממשיכה להיות יעילה גם בזיקנה, שבה לכאורה האדם יכול, מכוח הישגיו, להתמודד עם הקשיים שהדחיק כל חייו? כאמור, נדמה לי שהקביעה שזו אסטרטגיה יעילה ראויה להעמקה, תוך להתייחסות לשאלה מה המחירים שאדם עלול לשלם כשאינו נותן לחלקים הקשים, המפחידים והמאיימים מקום בחייו. המחברת מסכמת זאת יפה בציינה ש"כתכונת אופי, הפלמחניקיות מלווה אותם לאורך חייהם" (עמ' 279).

ספר זה, הכתוב בלשון בהירה וקולחת, חשוב מסיבות רבות. הוא מתעד "דור הולך ונעלם", שחבריו נמצאים כבר בערוב ימיהם. הוא מציג לפני הקוראים קבוצה חשובה בבנייתה של מדינת ישראל, ערכיה והאתוס שעליו היא מושתתת. בעידן שבו שחיטת פרות קדושות היא צו השעה, נדמה שיש אומץ בנקיטת גישה הפוכה. גם מבחינה מחקרית-תיאורטית חשיבותו של הספר רבה, שכן הוא מהווה מודל לראייה לא שיפוטית, שדרכה החוקרת מתארת את סיפורי החיים שהוצגו לפני "ללא מורא, ללא משוא פנים". אין היא נרתעת מכובד משקלה של ההיסטוריה שהונח לפתחה, ועם זאת היא מתייחסת לקבוצה זו במלוא הכבוד שהיא ראויה לו. הספר חשוב לגרונטולוגים ולמומחים בתחומי הזיקנה, כמו גם לסוציולוגים ולחוקרי החברה הישראלית בכלל. מדינת ישראל כמדינה צעירה בונה לעצמה כל שנות קיומה מודלים יש מאין. במקרה זה מדובר על מודל ההזדקנות של "צעירי דור תש"ח". אף שראו את הוריהם מגיעים לגיל זיקנה, אין זיקנתם של הוריהם מהווה מודל ראוי עבורם, והם נוקטים אסטרטגיה שונה, שהספר משכיל לאפיינה.